

Stanisław Borowski

1921–1977

10 lipca 1977 roku zmarł nagle, w wieku 56 lat, Profesor Stanisław Borowski, kierownik Zakładu Statystyki i Demografii Akademii Ekonomicznej. Jego wkład do nauki polskiej budzi wielki podziw, uznanie i szacunek. Osiągnął to dzięki swojej inwencji twórczej, pracowitości, heroicznemu wprost wysiłkowi intelektualnemu i fizycznemu, zasługując na miano tytana pracy naukowej. Stworzył nowoczesną szkołę demografii. Był jednym z najwybitniejszych statystyków i demografów polskich powojennego okresu. Urodził się 8 maja 1921 roku w Łasinie w dawnym powiecie grudziądzkim, jako syn rolnika Floriana Borowskiego i jego żony Agnieszki z Walendowskich. Szkołę podstawową ukończył w 1935 roku w miejscu urodzenia. W latach 1935–1939 kontynuował naukę w Gimnazjum Klasycznym w Bydgoszczy. W okresie wojny w listopadzie 1941 roku, wraz z całą rodziną, został wywieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie, potem przebywał kolejno do marca 1945 roku w lagrach filialnych w Potulicach, Elblągu, Sophienwalde. W obozie zginęli jego ojciec i młodszy brat. Egzamin dojrzałości złożył w roku 1947 jako eksternista w Liceum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, po czym studiował na Uniwersytecie Poznańskim, który ukończył w roku 1951, uzyskując magisterium prawa oraz nauk ekonomiczno-politycznych. Na tejże Uczelni uzupełniał w okresie późniejszym studia matematyczne.

Podczas studiów uczestniczył w seminarium historii gospodarczej prof. Jana Rutkowskiego, współzałożyciela GUS, historyka i statystyka, który rozwijał metody statystyczne w zastosowaniu do badań długoterminowych i historycznych. Po jego śmierci seminarium tym kierowali kolejno profesorowie Stanisław Hoszowski i Władysław Rusiński. Szczególnie ten ostatni wywarł duży wpływ na historyczną formację naukową Stanisława Borowskiego i fascynację metodami poznańskiej szkoły historycznej. Niemniejszy wpływ na jego późniejsze zainteresowania demografią wywarł prof. Stanisław Waszak. W latach 1948–1952 pracował bowiem w Biurze Statystycznym m. Poznania, a po ukończeniu studiów w Katedrze Statystyki WSE. Obiema placówkami kierował statystyk-demograf prof. Stanisław Waszak.

Profesor Borowski napisał monumentalną rozprawę doktorską, którą rozpoczął pod kierunkiem prof. Jana Rutkowskiego, a ukończył pod kierunkiem prof. Władysława Rusińskiego (*Kształtowanie się rolniczego rynku pracy w Wielkopolsce w okresie wiel-*

kich reform agrarnych 1807–1860, PWN, Poznań 1963). Obronił ją na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM w roku 1960. Habilitował się w roku 1963 w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie na podstawie studium poświęconego roli czynnika ludzkiego w ekonomicznym rozwoju Wielkopolski (*Rozwarstwienie wsi wielkopolskiej w latach 1807–1914. Studium statystyczne nad społecznymi i ekonomicznymi następstwami włączenia wsi w orbitę rynku*, PWN, Poznań 1962). Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego uzyskał w roku 1970. Będący w toku realizacji wniosek o nadanie profesora zwyczajnego nie mógł być zrealizowany z powodu nagłego zgonu Profesora w roku 1977.

Naukowa działalność Stanisława Borowskiego obejmowała kilka nurtów tematycznych, wśród których na wyróżnienie zasługują: metody statystyki ludnościowej i ekonomicznej, studia nad trendami czasoprzestrzennymi rozwoju procesów demograficznych i ekonomicznych oraz studia nad czynnikami reprodukcji. Zainteresowania metodologiczne wiązała ściśle z rozwojem swego warsztatu naukowego. Czynił to w sposób przemyślany i konsekwentny. W procesie poznania statystycznego główny akcent położył na fazę obserwacji statystycznej. Stąd genezie źródła statystycznego, jego charakterowi, klasyfikacji i ocenie poświęcił wiele uwagi, tworząc podwaliny pod nieznaną gałąź wiedzy statystycznej: źródłoznawstwo w dziedzinie badań historycznych i współczesnych. Wprowadził do badań demograficznych silną podbudowę społeczno-ekonomiczną, tworząc własną, nowoczesną szkołę badawczą. W swych dociekaniach sięgał po nowoczesne statystyczno-matematyczne narzędzia poznawcze (analizę czynnikową, taksonomię i analizę kohortową), które umożliwiły mu przeprowadzenie w demografii, w niespotykanym dotąd zakresie, syntez naukowych, opartych na obszernym materiale źródłowym. Modernizując proces poznawczy, przyczynił się do rozwoju w warunkach polskich nowej dyscypliny – demometrii.

Początkowo skupił uwagę nad opracowaniem trendów rozwoju demograficznego Wielkopolski, opracowując syntezę jej rozwoju dla XIX i XX wieku. Następnie przeszedł do szeroko zakrojonych badań nad przeobrażeniami ludnościowymi w skali ogólnopolskiej. Posługując się metodą obserwacji reprezentacyjnej, tworzył imponujący empiryczny materiał dokumentacyjny dotyczący rodzin polskich, których rozwój w układzie pokoleniowym gromadził w Banku Informacji o Rodzinie. Bank ten umożliwia prowadzenie wielostronnych studiów o charakterze diagnostycznym nad uwarunkowaniami procesów prokreacyjnych w rodzinie polskiej w okresie powojennym. Profesor Borowski podjął, wzorem prof. Waszaka, pionierskie badania monograficzne z demografii historycznej, opierając się na obszernych źródłach archiwalnych. W rekonstrukcji rodzin posługiwał się zasadami wypracowanymi przez wybitnych demografów historycznych (S. Waszaka, L. Henry'ego, H. Hyreniusa). Do badań historycznych wykorzystał te same nowoczesne instrumenty badawcze, którymi posługiwał się, badając zbiorowości rodzin współczesnych. Udokumentował tym samym tezę, że współczesny badacz może mierzyć z zadowalającą precyzją przeobrażenia mi-

struktur ludnościowych w przekroju stuleci, zatem jest zdolny do tworzenia wielkich syntez naukowych.

Pozostawił po sobie imponujący dorobek naukowy, obejmujący z górą 250 pozycji ogłoszonych drukiem. Wśród tych prac było 13 monografii oraz ponad 50 studiów i rozpraw. Znaczną część publikacji wydano w językach obcych. Ranga tego dorobku wyraża się nie tylko w liczbie publikowanych pozycji i ich odkrywczym charakterze, lecz w równym stopniu w ich wysokiej użyteczności naukowej i społecznej. Wiele podjętych badań ma wyraźnie charakter pionierski. Znamioną cechą, spotykaną tylko w pracach wybitnych badaczy, jest ich wielodyscyplinowość. Stąd też pogląd i ocena tego dorobku w aspekcie wybranych dyscyplin stanowi przedmiot osobnych opracowań*.

Profesor wyrył głęboki ślad w wielu naukach, a w szczególności w demografii, wzbogacając ją pod względem metodologicznym. W historii poszukiwał klucza do zrozumienia teraźniejszych procesów ludnościowych i do prawidłowego wnioskowania o przyszłych tendencjach ich rozwoju. Wprowadzenie do badań demograficznych silnej podbudowy społeczno-ekonomicznej pozwoliło mu rozpatrywać zjawiska w ich uwarunkowaniu przyczynowo-skutkowym. Jest to cecha osobliwa, wyróżniająca Stanisława Borowskiego wśród pozostałych demografów polskich. W swych koncepcjach badawczych zbliżył się do Jana Rutkowskiego i Wincentego Stysia. Przejmując od nich pewne koncepcje, rozwinął je jednak w odmiennym kierunku, tworząc własną, nowoczesną szkołę demograficzną. Jest ona bliższa badaniom wyrosłym z nurtu francuskiej szkoły Annales (na przykład J. Dupaquiera) aniżeli czystym demograficznie Studium Cambridge Group for History of Population and Social Structure (na przykład P. Lasletta). Był badaczem o wszechstronnym umyśle. Niestety, nadwężone zdrowie wskutek pobytu w obozie koncentracyjnym oraz niezwykle intensywnej pracy naukowej uniemożliwiło Profesorowi dokończenie jego ambitnych zamierzeń badawczych. Znaczenie niemal symboliczne ma fakt, że zgon nastąpił w czasie pobytu na obozie naukowym.

Był pracownikiem nauki z powołania. Wierny temu powołaniu ideały pracy naukowej realizował w sposób odpowiedzialny, z podziwu godną konsekwencją, nie poszukując łatwych dróg w swym bardzo pracowitym, pełnym trudów życiu. Przejmując po prof. Waszaku Zakład Demografii, połączył go z kierowanym przez siebie Zakładem Statystyki Ekonomicznej, kreując jeden z najbardziej prężnych ośrodków badań ludnościowych w Polsce, liczący się w skali międzynarodowej. Skupił wokół siebie zespół młodych pracowników, tworzących dynamiczny zespół badawczy. Miał dar wywoły-

* Charakterystykę dorobku omawiają: S. Wierzchostłowski, *Profesor S. Borowski jako statystyk i demograf*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1981, z. 4, s. 11–26; W. Rusiński, *Profesor S. Borowski jako historyk gospodarczy*, tamże, s. 27–32; J. Topolski, *Profesor S. Borowski jako badacz dziejów Wielkopolski*, tamże, s. 33–48.

wania zainteresowań badawczych wśród studentów. Wdrażając ich w arkana metody naukowej, uczył jednocześnie rzetelności. Pracowitość i sumienność stawał na pierwszym miejscu wśród przymiotów wymaganych od kandydata sposobiącego się do pracy naukowej. Problem badań naukowych łączył nierozdzielnie z problemem etyki.

Miał dar koncentracji umysłowej. Rozumiał doskonale cenę czasu w pracy naukowej, stąd głosił słowem i przykładem zasadę, iż praca wydajna musi być pracą zorganizowaną. Przejawiał talent organizatorski w kierowaniu dużymi zespołami badawczymi. Umiejętnie włączał problematykę seminariów magisterskich oraz doktorskich w główny nurt kierowanych przez siebie badań, zmierzając konsekwentnie do tworzenia wielkich syntez naukowych. Wypromował 14 doktorów, którzy stali się pracownikami naukowymi w wielu uczelniach w kraju. Kierował łącznie ponad 300 pracami magisterskimi.

Stanisław Borowski przywiązywał ogromne znaczenie do działalności dydaktycznej. Treść wykładu była zawsze oryginalna i zawierała ładunek wychowawczy. Unikał szablonu. Posiadał rzadki dar przedstawiania trudnych problemów w sposób niezwykle przystępny. Przejrzysta konstrukcja, jasność wywodów, konkretność problemów pozostawiała u słuchaczy niezatarte wrażenia.

Profesor brał czynny udział w organizacji życia naukowego oraz doskonalenia procesu nauczania w Uczelni. W latach 1967/1968–1968/1969 był prodziekanem ds. studiów zaocznych, w 1969/1970–1971/1972 dziekanem Wydziału Ekonomiki Produkcji, a w latach 1972/1973–1974/1975 prorektorem ds. nauki w WSE – AE. Przyczynił się do intensyfikacji badań naukowych w Uczelni. Stworzył preferencje dla badań o charakterze podstawowym, tworząc równocześnie odpowiednią infrastrukturę dla ich realizacji. Zabiegał usilnie, o rozwinięcie odpowiedniego zaplecza techniki statystycznej w postaci niezbędnego wyposażenia w urządzenia komputerowe oraz kwalifikowanych pracowników naukowo-technicznych. Dzięki temu wzrosła w tym okresie liczba opracowań podejmowanych w ramach problemów centralnie sterowanych. Wykazywał wielką aktywność w nawiązywaniu licznych kontaktów z zagranicznymi uczelniami i ośrodkami naukowo-badawczymi.

Działalność Profesora jako organizatora badań wykraczała poza poznański ośrodek naukowy. W roku 1972 został powołany na przewodniczącego Komitetu Nauk Demograficznych PAN. Pełnił te obowiązki nieprzerwanie przez dwie kadencje. Na tym stanowisku dał się poznać jako znakomity organizator nauki polskiej w dziedzinie demografii zarówno na płaszczyźnie inicjowania badań naukowych, jak i prognozowania ich rozwoju. Z jego inicjatywy podjęto pierwsze kompleksowe badania nad optymalizacją struktur i procesów demograficznych w Polsce. Był czynnym członkiem w Rządowej Komisji Ludnościowej przy Radzie Ministrów, Komitetu Prognoz Polska 2000 PAN, Rady Nadzorczej GUS i wielu innych towarzystw krajowych i zagranicznych. W wyniku

jego starań została utworzona Podsekcja Demometryczna w Komitecie Nauk Demograficznych PAN, pracująca nad zastosowaniami statystyki i matematyki w demografii, której działalność odegrała poważną rolę w kształceniu młodej kadry w zakresie współczesnych metod demometrycznych. Był inicjatorem i organizatorem licznych międzynarodowych demograficznych konferencji naukowych w Poznaniu, które stały się płaszczyzną do nawiązywania współpracy naukowej z wieloma europejskimi i pozaeuropejskimi ośrodkami badań demograficznych.

Troszczył się o należyty poziom popularyzacji wyników badań pracowników, prowadząc nieprzerwanie prace redakcyjne. Był sekretarzem redakcji Zeszytów Naukowych WSE w Poznaniu, a trzy lata później – redaktorem działu ekonomicznego kwartalnika „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”. Był także redaktorem dwu wydawnictw Komitetu Nauk Demograficznych PAN: *Studia Demograficzne* i *Przeszłość Demograficzna Polski*.

Profesor miał bogatą osobowość. Posiadał głęboki i poszukiwawczy umysł. Mając wszechstronne przygotowanie teoretyczne, a zwłaszcza metodologiczne, oraz ogromne doświadczenie w stosowaniu technik statystycznych, był badaczem autonomicznym i samowystarczalnym. Wszystkie koncepcje badawcze opierał na własnych przemyśleniach, rzadko poddając je dyskusji na seminariach i posiedzeniach naukowych. Mimo wykształcenia wielu uczniów był typem badacza samotnego, typem mistrza, który cały cykl badawczy rozwiązywanego problemu realizował samotnie. Uczniów inspirował do podejmowania własnych płaszczyzn badawczych i wdrażał do tworzenia ich własnego warsztatu naukowego, które w mniej lub bardziej bezpośredni sposób wiązały się z głównym nurtem prowadzonych przez niego badań. W pracy naukowo-badawczej jako probierz wartości etyczno-moralnych pracownika nauki traktował poszukiwanie prawdy. Piętnował i zwalczał każdą łatwiznę w pracy badawczej. Rygorystycznie przestrzegał praw autorskich, będąc wzorem głoszonych przez siebie zasad. Te surowe wymagania stawiane wobec siebie, swych współpracowników i uczniów przysporzyły mu wielkiego autorytetu, szacunku i uznania. W kontaktach międzyludzkich Stanisław Borowski był bezpośredni, przyjacielski, życzliwy, skromny, nie wynosił się nad otoczenie.

Pozostał w pamięci jako skromny, prawy człowiek, uczonego wielkiego formatu.

Stanisław Wierchośławski